

što je naknadno dodano slovo s uz riječ *Dauidi* shvatio kao znak, kojim pjesnik pokazuje, kamo dolazi ispravak. Pri tome je smetnuo s uma, da takav znak Marulić redovno ponavlja uz riječ dodanu in margine, a uz riječ *sincero* nema nikakva znaka, pa prema tome ona dolazi na ono mjesto u stihu, gdje su podcrtane riječi.

IX 413 *qui* — prema rukopisu ispravljam u *quem*.

X Argum. red. 7 *assectat* — krivo pročitano mjesto *affectat*.

X 470 — Kod Markovića taj stih glasi:

Dimisi patrios quondam, rex Dauid, penates.

On stvarno šepa, jer mu peti metar (*Dauid pe-*) ima prozodijsku vrijednost: — — ∪. Marulićev je stih pravilan, jer mjesto *Dauid* ima *magne*.

XI 24 *meditatus* — Već metar pokazuje, da to nije točna lekcija. U rukopisu je *meditatas*.

XI 423 *uenient* — Marulić ima *ueniant*, oblik koordiniran konjunktivu *reducant* u istome stihu.

XII 43 *iocundus* — prema rukopisu ispravljam u *iocundos*, što je atribut uz *uultus*. Markovićeve oblike ne odgovara ni metrički.

XII 205 *festiuis* — u rukopisu je *festinis*.

XII 228 *lenit* — čitam *linit*. Lekciju *linit* potvrđuje i metar.

XII 232 *posce* — u rukopisu je *poscito*, tako da nema hijata *posce honores*.

XII 251 *iaculatur* — Kod Marulića je particip *iaculatus*.

XII 290 *comoti* — u rukopisu je *commoti*.

XIII 3 *caessarunt* — ispravljam prema rukopisu u *caesserunt*.

XIII 54 *semel* — Marulić je napisao *simul*.

XIII 192 *consumere* — treba ispraviti u *consummere*.

XIII 263 *argenteas* — u rukopisu je *argentea*.

Osim toga sumnjive su lekcije: I 74 *discidit*, VII 128 *percidit*, IX 44 *scidit*. I zbog metričkih razloga i zbog smisla smatram, da ih treba emendirati u: *discindit*, *perculit* i *scindit*. Sumnjiva je i lekcija *coronas* u VI 73, koji stih glasi:

Arua Palestinae, subeunt regionis coronas

i to zbog petog metra *-onis co-* (— — ∪). Takav bi se stih metrički dao opravdati, samo ako se prihvati, da je u njemu licencija iz starije rimske metrike, prema kojoj krajnje *-s* iza kratkog vokala pred početnim konsonantom slijedeće riječi nema vrijednost konsonanta pa ne pravi metričku poziciju. No Marulić se inače ne služi tom slobodom, pa se takvo objašnjenje ne može naprećas prihvatiti.

V. Gortan, Zagreb.

J. A. O. LARSEN, *Representative Government in Greek and Roman History*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1955.

Грчка и Рим били су, посредно или непосредно, у много чему учитељи Западне Европе. Многи појмови којима се поноси данашњица — демократија, аутономија, република итд. — вуку своје корене из класичне старине. Да ли је можда и претставнички систем, та основа сваке савремене демократије, имао своје зачетке у антици?

На питање да ли је и у којој мери претставнички систем управљања постојао у хеленском и римском свету давани су у науци различити одговори. Неслагања била су последица не само принципјелних ставова са којих се питање посматрало, већ и недостатка исцрпнијих, специјалних студија о чињеничком материјалу који га осветљава. Ову празнину попуњавају сада радови и J. A. O. Larsen-a. Више од тридесет година, почев од докторске дисертације која и до данас није објављена у целини, па преко бројних чланака расправа, објављених већином у часопису *Classical Philology*, до књиге коју овде приказујемо, овај угледни амерички историчар бавио се проблемом примене претставничког система у разним политичким институцијама Грка и Римљана. Сама чињеница да је тако истрајно радио на овом питању показује да он није делио традиционално мишљење према коме антички свет није никад

знао за претставнички систем управљања. Тражећи и налазећи елементе овог система како у савезима и савезним државама, тако и у државама-градовима, Ларсен је исконструисао један оригиналан поглед на место које је претставнички систем управљања имао у грчкој и римској историји.

Књига „Representative Government in Greek and Roman History“ сумира резултате његових ранијих истраживања и даје, у повезаном, хронолошком прегледу, историју претставничког система од прве његове појаве у VI в. пре н. е. до краја антике. Књига садржи осам поглавља, која репродукују осам предавања, одржаних 1953—54 год. на Калифорнском универзитету. Свако предавање претставља лепо заокружљену целину. Изванредно познавање свих извора, литерарних и епиграфских, њихово сигурно интерпретирање, трезвено и одмерено расуђивање и јасноћа мисли чине несумњиве одлике овог дела. Примедбе, издвојене на крају књиге, исцрпно упућују на литературу и расправљају узредна питања, чиме је омогућено коришћење књиге за даљи научни рад.

У првој глави писац даје дефиницију претставничког система и поставља проблем. Он сматра да је природан развитак од аристократије и олигархије, у којима врховну власт има савет племића или богаташа- бивших магистрата, ка демократији, у којој народ непосредно управља државом кроз народну скупштину, водио преко образовања једног савета састављеног од народних претставника који су могли суверено да доносе одлуке о најкрупнијим државним питањима. Такав савет био је, по Ларсенову мишљењу, атински савет (*Boule*), организован од Клистена крајем VI в., чији су чланови бирани из скоро свих слојева народа по демама (општинама), пропорционално њиховом становништву. На основу позније заклетве чланова савета да неће репавати низ важних питања ни одређивати високе казне „без изношења предмета пред скупштину“, Ларсен закључује да је Клистенов савет једно време имао суверену власт. Победа демократског принципа, према коме колективно мишљење народних маса треба увек претпоставити мишљењу одабраних стручњака¹⁾ било је, према Ларсену, разлог што се претставнички систем, који је и у другим хеленским градовима као и у Атини био усвојен у прелазном периоду пре 500 г., није одржао ни потпуно развио.

У другој глави Ларсен обрађује најстарије облике удруживања градова- држава у веће политичке заједнице и улогу претставничког система у њима. Од тих старијих савеза најбоље нам је познат Беотски савез, онакав какав је постојао од 447 до 386 г. Детаљна анализа умерено-олигархског уређења градова-чланова тог савеза и савезне владе састављене од 11 беотарха и 660 булеута-чланова савета, браних из 11 административних округа на које ји цела Беотија била подељена (са приближно једнаким бројем становништва и једнаким уделом у војној обавези) доводи Ларсена до закључка да је Беотски савез био права савезна држава са претставничком владом. Писац сматра да је овакав систем управе био уобичајен у свим савезним државама, нарочито у онима с олигархским режимом, и да је био уведен по угледу на градско уређење. Чињеница да је Беотија прихватила такво уређење у доба пуног развоја атинске демократије, управо после ослобођења од атинске власти, указује несумњиво на утицај олигархских доктрина.

У трећој глави говори се о претставничким телима у симахијама — војним савезима трајног карактера (Пелопонески савез, Атичко-делски савез, Други атински поморски савез, Хеленски савез Филипа II). На челу тих савеза налазе се синедриони у којима је свака држава претстављена са по једним гласом. Једино у Хеленском савезу број претставника одређује се пропорционално величини државе. Чланове синедриона Ларсен сматра правим претставницима, а не делегатима, јер они могу самостално да доносе одлуке. Тенденција ка јачању контроле савеза над градовима-члановима, па чак и над њиховим грађанима појединачно (на пример у области правосуђа) показује да су позније симахије биле на путу да постану савезне државе.

¹⁾ Уп. о томе J. A. O. Larsen, *The Judgment of Antiquity on Democracy*, *Classical Philology* 49 (1954) 1 и д.

Четврта глава указује на назадовање претставничког система у IV и III в., када не само у полисима, већ и у савезима, савети (*boulai*) уступају место сувереног органа власти примарним скупштинама. Као разлог за успостављање примарних скупштина у неким савезима писац наводи, поред продирања демократских погледа о супериорности колективног суда народних маса, жељу да се појача утицај главног града савеза у коме су се скупштине одржавале (случај Тебе), или пак антиолигархиски став савеза, проистекао из непријатељства према Спарти (Аркадски савез). Највише пажње посвећено је у овом поглављу Ахајском савезу, на чијем се примеру најбоље види како је систем непосредног управљања победио и у савезним државама.

Ахајски савез заузима централно место и у следећој, петој глави, у којој се говори о поновном увођењу претставничког система управљања у савезним државама хеленистичког времена. Ларсен доноси ново решење замршеног и много дискутираног питања о карактеру синода Ахајског савеза. Ово решење чини срж његове тезе о примени претставничког система управљања у савезима хеленистичког доба, јер од састава тела које је на редовним годишњим састанцима (синодима) решавало већину управних послова савеза зависи и одговор на питање да ли је Ахајски савез имао претставничку владу или не. Супротно А. Aymard-у, који сматра да су синоди били увек примарне скупштине²⁾, Ларсен разликује два периода у развоју Ахајског савеза. Једном реформом, коју писац ставља између 217 и 200 г., укинута је редовно сазивање примарне скупштине и од тог времена синодима се зову састанци савета (*boule*), претставничког тела које је раније припремало поједине предмете за скупштину а сада их суверено свршава само. Сазивање ванредне скупштине, којој је остављена одлука о питању рата и мира писац упоређује са референдумом. Сличан систем управљања констатује Ларсен у Ликијском савезу, у Тесалији и у Македонским меридама, организованим 167 г., и закључује да је то био нормалан облик владавине за савезне државе око 200 г. пре н. е.

Последње три главе прате судбину претставничког система управљања у провинцијским савезима Римског царства. У источним провинцијама, бројни савези хеленистичког порекла (*koina*) имају етнички карактер и територијално се не подударају са провинцијама. Они служе као инструменат царске власти за контролу над делатношћу провинцијских намесника. У њима поједини градови учествују са већим или мањим бројем претставника, сразмерно својој величини. Примарне скупштине престају да се сазивају и тамо где их је раније било. На Западу, провинцијска *concilia* састављена су како од претставника племена и градова (и ту се број претставника одређује пропорционално), тако и од доживотних чланова (високо свештенство и остали достојанственици). У њима имамо мешавину хеленистичких савета и римских курија. И источни и западни савези имају врло мало удела у управљању. У доба Позног царства права провинцијских скупштина се умножавају због јачања централне власти и њеног подозрења према царским службеницима, али ове скупштине састоје се сада искључиво од доживотних чланова, достојанственика царских (*honorati*) и муниципалних (*primates, possessores*).

То су, ето, биле, према Ларсену, основне линије кретања претставничког система управљања у античком свету. Писац је успео да свестрано осветли постављени проблем. Претставнички систем, онако како га он схвата, не само да је постојао у античком свету, већ је имао и своју дугу и интересантну историју. То је утисак који се добија читајући Ларсенову књигу.

Међутим, истовремено с утиском да је претставнички систем имао широку примену у античком свету намеће се и други утисак: да претставнички систем, како га Ларсен описује, и није прави претставнички систем. Ларсену није пошло за руком да уклони резерве које су изражене у погледу карактера такозваног претставничког система у антици³⁾. Он уствари и не посматра пи-

²⁾ А. Aymard, *Les Assemblées de la Confédération Achaienne*, Paris, 1938.

³⁾ Уп., на пример, W. W. Tarn, *CAH VII*, p. 738: „So far then as the system could be called representation, the Achaean League had advanced much further than any other Greek state, owing to its Council having in effect almost become the League Assembly“; *ibid.* p. 739: „...The difficulty of the mass meeting was overcome by

тање са тог начелног становишта. У дефиницији претставничког система коју доноси на почетку књиге, он ставља тежиште на овлашћењу једног претставничког тела да самостално решава државна питања. Он подвлачи да није важно на који се начин врши избор претставника (територијално или по професионалним групама) и да ли у њиховом избору учествују сви грађани или један њихов део. Треба рећи да нам у већини случајева није познат начин бирања претставника у претставничким телима античког света, на према томе не знамо кога они представљају. Међутим, управо исцрпна историја претставничког система у антици коју нам је дао Ларсен, прилазећи проблему са овако широког и помало формалистичког становишта, открива нам суштину разлику између тог система и онога што се данас зове претставничким системом управљања. Ако не желимо да о разним стварима говоримо под истим именом, морамо констатовати да претставнички систем, по савременом схватању, представља инструмент демократије који служи увлачењу народних маса у управљање државом, док, напротив, у антици, како се лепо види из Ларсенова дела, претставничка тела се појављују првенствено, ако не и искључиво, као органи разних савеза и конфедерација и њихово увођење не укида принцип непосредног вршења власти на коме се заснива античка демократија.

Путеви развика античке и савремене демократије разилазе се јер су и њихове полазне тачке различите. Античка демократија располаже од самог почетка примарном скупштином. Она њу не ствара, већ наслеђује од ранијих епоха. Принцип непосредног учешћа грађана у власти важи колико у демократијама толико и у олигархијама умереног типа, у којима је примарна скупштина такође основна политичка институција. Антички грађанин може имати или немати политичка права, али он своју власт врши увек само непосредно. Стога демократизација режима у антици значи уствари проширивање базе непосредног учешћа грађана у управљању државом и преношење у надлежност народа (народа у античком смислу те речи, тј. колектива грађана) целокупне законодавне, па и велики део судске и управне власти, ограничавањем власти разних државних органа. Тек на крају свог развика античка демократија се суочава са потребом увођења претставничког система.

Супротно томе, модерна демократија полази од претставничког система, који у новим условима пространих и многољудних држава једини омогућава учешће свих грађана у власти. Док је антички човек сматрао природним да директно врши власт коју има као грађанин своје државе, савремени човек је навикао да на другом пренеси своја овлашћења. Демократизација режима данас значи добрим делом усавршавање претставничког система. Тек у највишим фазама савремена демократија тежи увођењу извесних облика непосредне демократије.

С оваквом претставом о путу којим се развијала античка демократија за разлику од савремене, није у складу Ларсенова теза да је претставнички систем управљања био уведен у Атини, а вероватно и у другим полисима, пре него што је демократија узела маха, и да је само позније исконструисана демократска теорија о супериорности колективног мишљења маса пресекала тај развика у корену. Ларсен сматра, као што смо видели, да је савет који је под Клистеном организован као противтежа аристократском Арелопагу имао на почетку суверену власт и да му је ова тек допније ограничена у корист народне скупштине. Изгледало би као да су аристократски кругови радије прихватили учешће народа у управљању државом преко једног претставничког тела него непосредно.

Доказивање ове тезе изменило би из основа наше погледе на развика античке демократије, јер, по аналогји са атинским саветом, Ларсен закључује да је у свим хеленским градовима природан пут од аристократије и олигархије

some degree of representation“. Исто тако А. Aymard, н. д., стр. 59: „Les Achaiens qui n'auraient plus tenu, à époques fixes, d'assemblées plénières, auraient fait un pas de plus que leurs voisins et rivaux (мисли на Етоле). Leur constitution contiendrait un élément d'originalité indéniable. Certes, ils ne connaîtraient pas encore le véritable régime représentatif. Ils auraient du moins franchi une étape importante de l'évolution qui y conduit.“

ка демократији водио преко образовања претставничких тела са сувереном влашћу. Случај атинског савета је утолико значајнији за проблем употребе претставничког система у антици што је то једини нама познати пример претставничке владе (по Ларсеновом схватању) у једном полису, граду-држави. Сва остала тела о којима Ларсен говори у својој књизи су органи савеза и конфедерација.

Клистов савет окарактерисан је већ и пре Ларсена као најстарије претставничко тело које је историја забележила. Познато је да су чланови тог савета бирани између свих атинских грађана, по демама сразмерно њиховом становништву. У потврду употребе пропорционалног принципа избора булеута по демама Ларсен је искористио најновији материјал и последња истраживања, Међутим, суштина питања не лежи у саставу тога тела већ у његовом односу према еклесији, у томе да ли је народ пренео на савет право да одлучује о најкрупнијим питањима законодавства и управе без његовог сазивања. Интерпретација фрагментираних натписа са заклетвом булеута, коју даје Ларсен, као и закључак који он из њега изводи не могу се сматрати доказаним. Каква је била улога еклесије ако је савет имао пуну сувереност? Или пак треба претпоставити да се у то време еклесија уопште није сазивала?

Атинска демократија није формирана Клистовим реформама. Она је у доба Клистена већ имала извесну прошлост и ослањала се на раније створену традицију. Солон је био први атински државник који је допустио телима „да учествују у државној управи својим учешћем у народним скупштинама и својим судиским радом“ (*Plur. Sol.* 18) и тиме поставио темеље демократије. Код Аристотела налазимо исти податак с напоменом да је од свих Солонових мера најдемократскија била она која је народу отворила приступ у судове (*Arist. Ath. Pol.* VII, 3 и IX, 1). Солон је створио и први народни савет. Тако је Атина већ почетком VI в. имала све оне институције (еклесију, савет и дикастерије) преко којих је и доцније народ вршио власт. Да је еклесија у то време функционисала као једно суверено тело види се и по уобичајеној формули „ἔδοξεν τῷ δήμῳ“ на познатом декрету о Саламини, који се датује са много вероватноће у прву половину VI в.⁴⁾

Уређење које је Клистен увео у Атини, после протеривања тирана, било је, према речима Аристотела, много демократскије од Солонова (*Ath. Pol.* XXII, 1: δημοτικωτέρα πρὸς τῆς Σόλωνος ἐγένετο ἡ πολιτεία). Реорганизација савета је његово главно дело. Да ли би, међутим, његов устав био обележен као демократски да је он суверену власт предао савету? Из којих би разлога он укинуо сазивање примарне скупштине ако је ова, као што смо видели, већ раније фунгирао као суверено тело? Не говоре ли изричито против тога Аристотелове речи: ὁ Κλεισθένης προσηγάγετο τὸν δῆμον, ἀποδιδοὺς τῷ πλήθει τὴν πολιτείαν (*Ath. Pol.* XX, 1)?

Још један разлог спречава нас да у савету видимо суверено тело: чланови тога савета бирани су коцком тако да савет и није био право претставничко тело на које је народ пренео власт, него нека врста еманације демоса, која може бити стално на окупу и обављати текуће послове. Кад Аристотел расуђује о томе да ли власт у једној држави треба да има народ (οἱ πολλοί) или мањина одабраних људи, он не прави разлику између еклесије, савета и дикастерија, јер у свима њима народ непосредно влада (ἐκ γὰρ πολλῶν ὁ δῆμος καὶ ἡ βουλή καὶ τὸ δικαστήριον). Као што је пританија била део савета и није овај претстављала него само привремено замењивала, а све важније послове морала решавати у савету, тако је и савет морао сва крупнија питања да изнесе пред еклесију. Ако се прими да је бирање булеута вршено коцком од самог почетка — а ништа не указује да је у томе било каквих промена — онда се мора допустити да се и однос савета и еклесије у суштини није изменио. У сваком случају, у том раном периоду атинске историје можда је боље не говорити о једном сувереном телу, зато што разграничење власти још није било јасно спроведено. Сетимо се само постојања Ареопага и значаја које је ово тело стекло у следећим деценијама.

⁴⁾ *Ath. Mitt.* XXIV (1899) 321 и д.

Овлашћења савета нису била увек једнака. Могуће је да су она једно време била већа него доцније. Уосталом, Аристотел, говорећи о надлежностима савета, каже да је савет раније могао без опозива да изриче најтеже казне, па и казну смрти, али да му је еклесија то право одузела⁵⁾. Не знамо када је та промена извршена. Можда је у вези с њом и заклетва булеута. Битно је, међутим, да је без обзира на већа или мања овлашћења савета примарна скупштина увек постојала и да је у принципу она увек била суверена. Одбацијући Ларсеново мишљење да је Атина имала претставничку владу у доба Клистена, ми самим тим одбацујемо његову тезу да је успостављању пуне демократије у појединим хеленским градовима претходио један период када је државом управљало суверено претставничко тело.

Другог порекла и другог карактера је претставничка управа у савезима. Било да је реч о симахијама или о конфедерацијама, савезима управљају претставничка тела састављена од претставника држава-чланица. У свима њима, чак и кад се надлежност централног органа протеже у извесним областима и на грађане непосредно, кад су везе тако чврсте да се може говорити о савезној држави, када се принцип пропорционалног претставништва у савезном органу стриктно примењује, аутономија држава-чланица се не укида⁶⁾. Савезни орган се појављује само као еманација појединачних суверености. Због тога у очима Грка разне врсте конфедерација нису претстављале неки нов облик државног уређења. Због тога и нема одговарајућег термина за њихово обележавање, већ се обично употребљава реч *κοινὸν* са тако широким значењем. Тек позно у хеленистичко доба јавља се израз *συμπολιτεία*, који јасно подвлачи комплексност ових политичких творевина.

Од свих хеленских конфедерација Ахајски савез је најдаље отишао у жањау централне власти и стога се често назива „савезном државом“. Његово уређење било је, по изричитом исказу античких писаца, демократско, па је, и с тога становишта, карактер његових централних органа од прворазредне важности за питање употребе претставничког система у савезима хеленистичког времена. Ларсен сматра да је у времену између 217 и 200 г. извршена реформа у Ахајском савезу, којом је укинута редовно сазивање скупштине и пренето вођење послова на савет састављен од претставника држава-чланица, изабраних сразмерно њиховом становништву. Реч *synodos* којом се пре ове реформе означавају редовна заседања скупштине и савета, употребљава се после тога искључиво за редовне седнице савета. Скупштина се сазива само у ванредним случајевима када треба да се решава о питању рата и мира и она се зове *synkletos*. Ларсен је, у посебном додатку своје књиге, пописао све познате случајеве сазивања синода и покушао да определи у сваком посебном случају да ли се ради о еклесији или були. Он је изнео многе аргументе у прилог своје тезе да су синоди после 200 г. седнице савета, али није успео да сасвим уклони оне разлоге на којима је А. Aymard засновао противну тезу. Тешко је заузети став по овом критичном питању. Врло је могуће да ће неки нови епиграфски налази дати за право Ларсену. Али, ако и допустимо да су синоди суверено решавали текуће послове савеза, не можемо говорити о правом претставничком систему. Прави претставнички систем није већ по томе што је одлучивање о најкрупнијим питањима и даље резервисано ванредним скупштинама на којима су могли присуствовати сви грађани савеза. Ако се има у виду да држављаници задржавају своју аутономију и да се у њима не одустаје од принципа непосредне управе, онда постаје још јаснија ограниченост и специфичност

⁵⁾ *Arist. Ath. Pol.* XLV, 1: 'Η δὲ βουλὴ πρότερον μὲν ἦν κυρία καὶ χρήμασιν ζημιῶσαι καὶ δῆσαι καὶ ἀποκτείνειν; *ibid.*: ὁ δῆμος ἀφείλετο τῆς βουλῆς τὸ θανατοῦν καὶ δεῖν καὶ χρήμασιν ζημιῶν.

⁶⁾ Уп., на пример, шта А. Aymard каже о Ахајском савезу (н. д., стр. 166): 'La Confédération Achaienne est, sans conteste, ce que les juristes modernes appellent un État fédéral... La Confédération est maîtresse, et seule maîtresse, de tout ce qui touche aux intérêts communs: politique extérieure, armée et marine... Mais, en face de ces prérogatives du pouvoir central, subsiste l'autonomie des cités adhérentes... Elles demeurent maîtresses de leur gouvernement intérieur'.

онога што се у античком свету зове претставничким системом управљања: суверена претставничка тела јављају се у антици само у савезима, као суперструктура, и она не негирају принцип непосредне управе, који се одржава како у државама-чланицама тако, делимично, и у самом савезу.

Изгледа готово парадоксално да се може говорити о претставничком систему у оквиру Римског царства. Чињеница је, међутим, да су се под туторством Римљана одржали у хеленском свету разни савези етничког карактера, на чијем су се челу налазила претставничка тела. Ларсен се у посебним студијама позабавио структуром већине тих савеза. Добија се утисак као да је претставнички систем у то време доживео своју највећу распрострањеност. Јер, узмимо само један пример: синедриони који су управљали македонским републикама организованим после Персејева пораза 167 г. били су права претставничка тела састављена од претставника *civitates* (градова или племена) и налазили су се на челу јединствене државе а не савеза држава⁷⁾. Сличан је случај био и у осталим савезима. Јасно је зашто се управо у ово време појављује термин којим се обележава овакав начин управе — *συνεδριακή πολιτεία*⁸⁾. Али овај претставнички систем нема много заједничког, ни по пореклу своје ни по суштини, са оним што се данас зове претставничким системом. Он се развија од савезних органа и састоји се од претставника држава, односно самоуправних јединица, у којима принцип непосредне управе изумири паралелно са гашењем грађанске свести. Ларсен је одлично истакао класни карактер провинцијских скупштина Римског царства и осветлио њихову улогу инструмента царске власти за држање провинција у покорности и миру. Ако су те скупштине, поред својих верских функција, имале и какав политички задатак, оне се ипак не могу сматрати органима политичке власти у једном царству где су се грађани све више претварали у поданике.

Ове примедбе начелног карактера не умањују вредност Ларсеновог дела. Оне имају за циљ да истакну суштинску разлику између онога што се зове „претставничким системом управљања у грчко-римском свету“ и савременог схватања тог система. Идеја да се путем бирања претставника омогући учешће у управљању државом многобројним масама, на једној пространој територији, остала је туђа антици.

Ф. Папазоглу Београд.

D-г BRANKO GAVELA, *Preistoriska arheologija*, I deo. Univerzitet u Beogradu; Nolit, Beograd 1956. 8°; 259 str.

У почетку 1957 године појавила се ова књига која задовољава велику потребу за једним у исти мах синтетичким и методичким стручним археолошким делом из опште преисторије у виду уџбеника на нашем језику. Уџбеник временски обухвата обимну и комплексну археолошку материју од дилuviјума до краја халштатског доба, третирајући најзначајнији археолошки материјал и износећи проблеме везане за њега са целе територије Европе, обухватајући донекле, а колико то захтева органска целина и онај с Оријента. Писац у овој књизи поставља проблеме опште преисториске археологије, износи њен метод и указује на могућности, оквири и пут за решавање проблематике коју ова научна дисциплина собом носи, разуме се приказујући студенту уједно и основни чињенички материјал. Аутор, дакле, не износи само факта, срећена научно на основу усвојеног принципа, него даје и целовиту слику о археологији, о њеном карактеру као друштвене науке, пре свега о њеној методи, што одговара намени дела. Он се краће осврће и на историјат преисториске археологије, као и на њену зависност и помоћ од других научних дисциплина. Писац нигде не прејудуцира археолошке закључке и не намеће читаоцу своје субјективно мишљење,

⁷⁾ Уп. Ф. Папазоглу, *Македонски прагови у римско доба*, Скопје 1957, стр. 54 и д.

⁸⁾ Израз „*συνεδριακή πολιτεία*“ јавља се само један једини пут код Полибија у вези с уређењем Македоније после 168 г. (XXXI, 12, 12). Свакако није случајно што такозвани „претставнички систем управљања“ није оставио никаквог трага у државноправној мисли антике.